

УДК 502.7

Як українські заказники стали «заповідними»

О. В. Василюк

Інститут зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України (Київ, Україна)
Ukrainian Nature Conservation Group (Київ, Україна)

How Ukrainian Zakazniks Have Become Reserves. — **Vasyliuk, O. V.** — The “zakaznik” category of protected areas have been used since 1921 with the aim to improve the “stocks” of wildfowl, fish and medicinal plants in natural lands. Only in 1978 zakazniks were intermingled into the categories of natural reserve fund. However, since 1921 certain nature conservationists, including N. Sharleman, predicted that zakazniks would become the first step in developing the network of protected areas. The article presents the results of an analytical study of the origin of modern category of the natural reserve fund “zakaznik”. There were analysed the consequences of changing the zakazniks’ function from economic to environmental. There is shown the role of zakazniks in forming of environmental worldview of Ukrainians in the 20th century. Modern problems of zakazniks as a category of natural reserve fund are also disclosed.

Key words: protection business, conservation reserves, Nikolas Sharleman, history of protection business.

Походження уявлень про заказники

Заказники — найбільш поширена категорія природно-заповідного фонду (ПЗФ) в Україні. Станом на 1.01.2015 р. в Україні створено 3102 заказників (з них 308 — загальнодержавного значення, 2794 — місцевого значення). Загальна площа заказників складає 1 373 452,4 га, що становить 38,29 % ПЗФ України за кількістю та 34,48 % за площею. Більші показники (за кількістю) мають лише пам’ятки природи, яких створено 3388 (41,82 % ПЗФ за кількістю). Але якщо врахувати той факт, що значна кількість пам’яток природи має дуже невелику площу або є «точковими» об’єктами, стає зрозуміло, що заказники посідають провідну позицію (загалом площа пам’яток природи складає 28 790,21 га, або 0,73 % ПЗФ України).

Натомість, ще не так давно заказники не мали жодного відношення до природно-заповідного фонду, хоча неосвічені громадяни плутають їх із заповідниками, сприймаючи слова «заповідник» та «заказник» лише як вказівку на охоронний статус території (на відміну від колишнього сприйняття цих слів як синонімів поняттям «дикий» або «первозданний»). Ф. Штільмарк відзначав, що навіть у тлумачному словнику В. Даля ці слова подаються як синоніми [36]. На ранніх етапах розвитку заповідної справи в Російській імперії, УНР та в перші роки УРСР, фігурували й інші терміни, що виконували роль додаткових узагальнюючих назв природоохоронних територій. Оскільки ні класифікації природоохоронних територій, ні їх самих на той час в Україні не було, термінологія використовувалася авторами довільно. Так, 1918 року, на Попередній нараді природників України, що проходила в Києві, проф. П. Тутковський використовував термін «забутки неорганічної природи» [22] (знаходимо в літературі цей термін аж до 1932 року [28]). З 1917 року в літературі фігурували також і поняття «пам’ятки природи» та «пам’ятники природи». 1918 року також вживається термін «зразок природи» [34].

Від початку 1920-х і на наступні 50 років, термін «заказник» першим з усіх набуває юридичного змісту, але не як вказівка на природоохоронний статус території, а фактично, в якості відтворювальної ділянки для окремих видів мисливської фауни. Створення заказників відбувалось завдяки примітці до п. 21 «Правил про терміни і способи полювання», згідно якої весняне полювання дозволялось лише при наявності весняних заказників [5]. Заказники утворювались мисливськими господарствами на певний період — 3, 5 або 10 років — з метою примноження «запасів дичини» в угіддях. Станом на 1930 рік їх налічувалось понад 200 [33]. Таким чином, поняття «заказник» вперше було узаконено саме в рамках мисливського законодавства.

Corresponding author address: I. I. Schmalhausen Institute for Zoology of NAS of Ukraine; B. Khmelnytsky St. 15, Kyiv 01030 Ukraine; e-mail: vasyliuk@gmail.com

Так, у статті В. Генерозова 1925 р. даються детальні методичні настанови з організації розведення диких качок, а також щодо планувальної організації мисливського господарства, яке, на думку автора, повинне розділятися на розплідник, мисливські ділянки і заказники. В межах двох останніх категорій земель мають проводитися різноманітні біотехнічні заходи з облаштування зручних для качок умов життя [8].

Мисливські заказники створювались різними органами на різні терміни, сезони та виконували роль, аналогічну сучасним відтворювальним ділянкам, що виділяються в межах території державних лісгосподарських підприємств. Відповідно, заказники, що були створені «для мисливців», протиставлялись заповідникам, полювання на землях яких було загалом неприпустиме. Проте ідея мисливських заказників активно обговорювалась, вироблялась певна ідеологія пропагування ідей заповідання. Позиції «наукового заповідання» виникли в колах науковців ще 1917 року (М. Шарлемань). 1927 року Є. Лавренко підготував праці, що почали формування наукових основ заповідної справи. До того часу ідеологія заповідання як такого просувалась саме мисливцями. Більше того, деякі мисливські товариства, в обхід правил та нормативів, створювали замість весняних заказників — багаторічні — для птахів, мисливських хутряних і копитних [17] видів.

Серед вагомих діячів природоохорони початку ХХ ст. лише М. Шарлемань наголошував на тому, що заказники — частина мережі природоохоронних територій. Заказникам присвячена низка публікацій Шарлеманя у мисливських журналах та газетах 1920-х років. Він передбачав, що саме з них має початись масштабне заповідання, яке врешті мало би досягти американського розмаху. «З метою оборони сих звірів та птахів на державній землі мусять бути закладені заповідники» (Ця стаття та інші праці М. Шарлеманя цього часу опубліковані як частина дискусії навколо створення перших заказників, проте саме Шарлемань вільно використовував не визначену на той час термінологію, вживав довільно відомі поняття «заповідник» та «заказник», а також терміни, винайдені ним як переклад з англійської, — «ловецькі заповідники», «заповідники для дичини», «народні заповідні парки» тощо — *авт.*). «Розмір та межі сих заповідників устанавлюють відповідні наукові інституції при Лісовому Деп. та Деп. Державного майна. До праці в сім напрямку треба притягнути діячів по обороні природи, які зараз працюють на Україні. В межах заповідників треба заборонити полювати всіми засобами. Доглядувати за виконанням закону про ловецькі заповідники мусять державні урядовці та лісова варта. За переступ закона про ловецькі заповідники треба призначити якусь кару», — писав він у «Вістях УНТ» 1919 р. [30].

Розгорнуто М. Шарлемань розкрив свої погляди на мисливські заказники у наступному ж номері «Вістей»: «Задля найкращої охорони звірів та птахів необхідно утворити спеціальні заповідники для дичини, заповідники, де дичина зовсім не буде переслідуватись людиною. Сі заповідники повинні бути улаштовані по державних лісах і охорона їх повинна провадитись лісівничими та лісовою вартою» [31]. Також М. Шарлемань зазначає, що на ділянках заповідників для дичини не повинно відбуватись рубок лісу. Посилаючись на американські джерела, він зазначав, що в США та Канаді ще з 1912 р. існувало 109 територій, на яких охороняються тварини, 84 з яких спеціально створені для охорони дичини. Саме до появи таких ділянок з суворю охороною М. Шарлемань закликав природоохоронців та пропонував створити мережу «заповідників для дичини» на Поліссі, а також розпочати пошук придатних для них ділянок в інших частинах України. Свій нарис про заповідники для дичини він завершив словами «Заповідники для дичини будуть першою ступіню, будуючим каміннем в справі утворення на Україні сітки заповідників та парків задля охорони природи в широкім значінні сього слова» [31].

Мисливські заказники як перший крок до мережі природоохоронних територій

1926 року в УРСР було видано «Положення про пам'ятники культури і природи». Відповідно до його вимог, створили Український комітет охорони пам'яток природи (УКОПП),

«кореспонденти» якого розпочали активно відшукувати можливості вести природоохоронну діяльність (яка лише 1926 р. отримала в УРСР реальні можливості інституційного розвитку). Очевидно, що мисливські заказники, які на той час вже були дуже поширеними, розглядалися активістами саме як перспективні природоохоронні території, адже практично лише в них на той час реально діяли бодай якісь обмеження природокористування. Тому обговорення заказників, яке в 1920-х рр. метафорично називали «хворим питанням», активно розгорталось на сторінках численних мисливських журналів (у першу чергу — у виданні «Український мисливець та рибалка», редактором якого був Одеський краєвий інспектор УКОПП — А. Браунер). Додатковим фактором для розвитку даної дискусії було те, що значна кількість «кореспондентів» УКОПП була мисливцями або лісівниками. Автори у різноманітних формах пропонували свої бачення формування мережі природоохоронних територій і створення заказників.

Сам А. Браунер активно долучався до дискусії і у праці «Об охроне природы» [6] наголошував на необхідності створення сезонних мисливських заказників для місць скупчення птахів у період міграції.

Враховуючи складну відомчу підпорядкованість і різноформатність заповідних територій, автори 1920-х рр. нерідко нарікають на низьку ефективність заказників. Низка публікацій критикує заказники, протиставляючи їх дійсним заповідним територіям. Наприклад, А. Штамм 1926 р. писав: «Охрана природы лучше всего и полностью осуществляется лишь выделением так называемых заповедников. Все остальные организации, способствующие охране природы, как заказники, культурные хозяйства, парки и проч., не выполняют полностью основной идеи охраны природы, так как все это учреждения временные...» [35]. А. Костюченко того ж року також відзначає низьку ефективність створення заказників. Він пише, що після створення заказників «населення найближчих сіл знає про це лише чулки, не знає навіть найближча адміністрація, що на її території заказник утворено». «Необхідно, щоб при утворенні заказників або заповідників, навколишнє населення відразу повідомлялось про це... про відповідальність порушників в разі порушення правил охорони заказників і заповідників» [16]. Подібне зазначав і М. Шарлемань 1927 р.: «Треба сказати що користь від них для охорони природи поки-що не велика, тому що здебільшого ще не налагоджена їхня охорона» [32].

Мисливець В. Громов у 1927 р. описував враження від обстеження заказників Олевського району Житомирської обл.: «заказники, на мою думку, є лише звуком холостого пострілу і нічого реально не дають окрім прибитих на вказівних стовпах табличок з написами, що говорять про величезні площі і номери кварталів заказників» [9]. Автор наголошував, що в усіх заказниках, обстежених ним, відсутня охорона, випасається худоба, ведуться промислові рубки лісу. По цій причині в завершенні статті ним запропонована низка заходів:

1. Зменшити площу заказників на 70 %;
2. Поставити спеціальну охорону заказників за рахунок Всеукраїнської спілки мисливців та рибалок;
3. Переобрати місця розміщення заказників;
4. Посилити дисципліну серед членів спілки мисливців.

Мисливець П. Гудимович 1928 р., описуючи заповідник «Кільчень» (насправді — заказник, створений на період 5 років [11]) в околицях Березнянського лиману на Одещині, наголошував на масових фактах браконьєрства, бездіяльності охорони заповідника та зазначив, що «фактично заповідника не існує» [10].

1926 року К. Шамраєв у статті «К больному вопросу» наголосив, що заказники створюються у найменш цінних ділянках, для «галочки», та запропонував обирати для заповідання найцінніші території і запроваджувати заказники щонайменше на 10 років. Також він запропонував обмежувати мисливське та інше господарство в прилеглих до заказників місцях (пізніше це віднайшло реалізацію в законодавчій нормі щодо охоронної зони; хоча жодного заказника з охоронною зоною сьогодні не існує) [29]. Того ж року мисливець І. Білявський написав, що

під лісові заказники слід обирати ділянки, віддалені від населених пунктів, у центрі лісових масивів, що дозволить уникнути руйнування природи заказника випасом худоби у лісі [3]. А. Васильченко [7] 1928 року навів свої рекомендації щодо режиму роботи заказників:

1. Добитися від держави асигнування коштів на організацію заказників;
2. Виділяючи під заказник ділянку лісу, вибирати такі місця де в найближчі 5 років не планувалось ніяких масових робіт;
3. Вивчити мисливське господарство заказника і обрахувати наявну в ньому дичину;
4. Ввести обов'язкову підкормку козуль;
5. Продовження строків заказників та зміну їх площ погоджувати з лісовими органами;
6. Провести широку популяризацію заказників.

Таким чином, на зламі 1920–1930-х рр. заказники були дуже поширеним явищем і стали першою масштабною темою для розгортання в українському суспільстві громадських природоохоронних дискусій.

Інколи в публікаціях зустрічались і зовсім протилежні бачення заказників. Так, наприклад, мисливець Плавневий 1931 р. обурюється проти важкодоступності заказників для мисливців та публікує пропозиції щодо оптимізації полювання у заказниках [18].

Посилення господарської ролі заказників

Після Другої світової війни уряд УРСР розпочав відновлення мисливських заказників для полювання партійних керівників. 24.02.1945 р., ще під час війни, була видана постанова «Про асигнування коштів на відновлення службових і підсобних приміщень у державних заказниках УРСР», яким до початку поточного мисливського сезону доручалось відновити готелі для почесних гостей та будиночки єгерів [26]. Державні мисливські заказники спеціального призначення проіснували до 1966 р. [39], лишаючись підпорядкованими Головному управлінню мисливського господарства РМ УРСР. Згодом, 13 липня 1959 р. РМ УРСР реорганізувала усі 12 мисливських заказників республіканського значення (загалом 400 000 га) у державні мисливські господарства (ДМГ) [27] (між іншим, після цього ДМГ почали вважати категорією природно-заповідного фонду) [13]. До 1968 р. створено ще 7 ДМГ, після чого їхня загальна площа перевищила 1 млн га [5].

Крім того, у віданні Укррибводу діяли три рибні заказники мінімум до 1957 р.

Включення заказників до системи ПЗФ

На початку 1972 р. запроваджено нову класифікацію заповідних територій: замість двох (державні заповідники і пам'ятки природи) виділено 5 категорій — державні заповідники, державні заказники, державні природні парки, пам'ятки природи та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва [21]. Нова класифікація передбачала специфічну мету кожної з категорій. Детальний опис нової класифікації і заказників, зокрема, був опублікований її автором — О. Ющенком [39]. Державні заказники — землі, що лишаються у віданні користувачів, на яких постійно або в певний період року охороняються усі або окремі види тварин, рослин чи частини природного комплексу, в умовах обмеженого господарського використання. Заповідний режим не повний, частковий, режим видової охорони.

Постановою Держплану УРСР від 23.11.1976 № 101 затверджено держстандарт «Порядок погодження, затвердження і державної реєстрації заповідних об'єктів», розроблений Держкомітетом РМ УРСР з охорони природи, під керівництвом О. К. Ющенка. Стандарт вступив в силу з 1.01.1978 р. і лишається чинним досі (не зважаючи на те, що згодом класифікація ПЗФ тричі змінилася). Відповідно до зазначеного стандарту, державні заказники — це спеціально виявлені території (акваторії) в цілях охорони окремих видів рослин і тварин, типових ландшафтів, геологічних, палеонтологічних об'єктів тощо, на яких обмежується лише господарська діяльність. Відповідно до зазначеного стандарту, заказники поділяються на ландшафтні,

лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, іхтіологічні, гідрологічні, геологічні [20]. Тож, лише 1978 р. заказники стали природоохоронними, а не господарськими територіями.

Наступна класифікація природоохоронних територій затверджена Постановою РМ УРСР № 120 від 22 лютого 1978 р., що доповнила класифікацію 1972 р. новими категоріями — «заповідне урочище» та «заказник місцевого значення».

Приведення існуючої мережі природоохоронних територій до нової класифікації виявило низку невідповідностей існуючих об'єктів до наданих Постановою визначень, внаслідок чого чимало заповідних об'єктів були скасовані. З метою виправлення ситуації, 22 липня 1983 р. видана нова постанова № 311 «Про класифікацію і мережу територій та об'єктів природно-заповідного фонду Української РСР». Розширена класифікація включає такі категорії: державний заповідник республіканського значення, державний природний національний парк, державний заказник (республіканського значення, місцевого значення), державна пам'ятка природи (республіканського значення, місцевого значення), державний ботанічний сад, державний дендрологічний парк, державний зоологічний парк, державний парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва (республіканського значення, місцевого значення) та державне заповідне урочище. Вперше всі категорії визначені як державні [38].

З цього моменту всі заказники отримали статус, рівносильний з іншими ПЗФ. Також Наказом Державного комітету з охорони природи № 5 від 6.02.1985 р. до категорії ботанічних державних заказників було віднесено «Заказники дикорослих лікарських рослин», створені постановою РМ УРСР від 3.08.1978 р. [14].

Створення заказників з метою охорони видів, що занесені до Червоної книги, почало практикуватися лише з 1982 р., після першого видання Червоної книги УРСР [24].

Поява заказників в складі ПЗФ призвела до появи субкатегорій ПЗФ. На даний час серед субкатегорій заказників лишилася лише одна «господарська» — «лісові заказники», що створюються для збереження еталонних лісових культур. В минулому ж, як господарські, сприймалися більшість заказників. Аналізуючи причини скасування заказників, що відбувалися в різні роки у різних регіонах України, виявляємо, що більшість були скасовані саме з причини зникнення (вірніше — з причини не виявлення при повторному обстеженні) виду, задля збереження якого заказник оголосили.

Додаткова плутанина була внесена 1982 р., коли кількома установами НАН України було видано методичні рекомендації щодо створення ПЗФ. Згідно з цими рекомендаціями, всупереч законодавству, зазначалося, що заказники місцевого значення створюються на строк до 10 років [37]. В майбутньому ідея тимчасового їх створення була піддана серйозній критиці науковцями [4]. Проте, керуючись зазначеними рекомендаціями а не вимогами законодавства, що не передбачало вже тимчасових заказників, якими вони були до віднесення їх у склад ПЗФ, в областях продовжували оголошувати заказники на певний період. Так, для прикладу, 1983 р. у Івано-Франківській області було прийняте рішення виконкому обласної ради № 166 «Про доповнення списку заповідних об'єктів області». Цим рішенням на строк 10 років 99 болотних масивів оголошені гідрологічними заказниками; 9 ділянок — заказниками лікарських рослин [12].

Заказники в сучасній системі ПЗФ

Сучасна класифікація категорій ПЗФ затверджена 1992 р., при прийнятті ЗУ «Про природно-заповідний фонд України». Відповідно до статті 3 ЗУ «Про ПЗФ», заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні. Таким чином, об'єктами охорони передбачених субкатегорій заказників є різні, неспіврозмірні об'єкти: від палеонтологічної пам'ятки або печери до цілісного природно-ландшафтного комплексу.

На превеликий жаль, система субкатегорій заказників має низку недоліків. Зокрема, вона включає не повний обсяг можливих тематичних субкатегорій заказників, а також не має

підзаконних актів, що розкривали б спеціальні режими охорони, характерні для кожної з субкатегорій. Чимало авторів висловлювали пропозиції у 1990-х рр., спрямовані на усунення таких недоліків.

Міжвідомча лабораторія наукових основ заповідної справи пропонувала ввести категорію болотних заказників та затвердити режими охорони їх та їхніх охоронних зон [2]. Також фахівці лабораторії запропонували виділяти нові субкатегорії: заказники для охорони ґрунтів, палеоботанічні та палеозоологічні заказники для вивчення і охорони решток викопної флори та фауни [23]. В. Ткаченко та А. Генів запропонували низку універсальних вимог до охорони степових заказників [24]. Група авторів на чолі з А. Клімовим запропонувала створювати заказники для охорони типів ґрунтів [15]. В. Хоменко пропонує комплекс заходів по охороні ґрунтової фауни, що включає охорону ґрунтових екосистем при створенні ПЗФ, створення окремих ПЗФ для охорони ґрунтів та створення «мікрозаповідників» для ендемічних представників ґрунтової фауни [25]. Л. Руденко та ін. закликають створювати заказники як коридори між заповідниками і національними парками [19].

З іншого боку, група авторів на чолі з Р. Хімком запропонувала відмовитися від поділу заказників на категорії та створення їх лише для конкретного виду або на певний період. Наголошуючи на екосистемному підході, вони пропонували поєднати всі категорії заказників в поняття «резерват» та охороняти в них всі компоненти екосистем [43].

Тут важливо відзначити, що нерідко для посадовців природоохоронної галузі розподіл вказаних категорій ПЗФ на підтипи виявляється важливим показником, у зв'язку із чим в областях штучним чином намагаються урівняти кількість підтипів заказників або пам'яток природи. При цьому очевидно, що в разі присвоєння новоствореним об'єктам субкатегорії, вона має обиратись залежно від об'єкту охорони новоствореного ПЗФ, а не залежно від того, заказників яких підкатегорій в області менше ніж інших.

З позицій міжнародної класифікації категорій природоохоронних територій, що введена 1978 р. Міжнародною спілкою охорони природи (МСОП) [1], заказники, в різних випадках відповідають категоріям III «пам'ятки природи» та IV «видова охорона». Таким чином, заказники, ще з часів, коли вони не мали відношення до ПЗФ, формувалися як мережа природоохоронних територій західного зразку.

Висновки

1. Початково заказники не були природоохоронними територіями і створювалися для охорони (в т. ч. тимчасово) окремого виду природних ресурсів — мисливських тварин, нерестовищ, популяцій лікарських рослин. Створенням заказників займалися різні державні установи та громадські організації. Єдиної системи, обліку та законодавчої бази для заказників не існувало.
2. 1973 року заказники введені в систему категорій ПЗФ, після чого настав перехідний період, в якому поступово відбулася відмова від тимчасового характеру заказників, а також спроба оптимізувати категорії заказників.
3. При цьому система субкатегорій заказників піддається критиці науковців як неповна, паралельно пропонується поєднати всі субкатегорії заказників в одну.
4. Оптимальним рішенням мала би стати розробка типових охоронних режимів для заказників з усіма можливими об'єктами охорони та затвердження індивідуальних режимів для кожного із заказників, без розділення їх на формальні субкатегорії.

Література

1. *Categories, objective sand criteria for protected areas.* — Morges : IUCN, 1978.
2. Андрієнко, Т. Болоті заказники України // Ойкумена. — 1995. — № 1–2. — С. 14.
3. Белявский, И. О заказниках // Украинский охотник и рыбовод. — 1926. — № 2. — С. 27.
4. Бобко, Р. В., Хімко, Р. В., Кириченко, М. Б. Деякі загальні положення щодо створення природних резерватів // Заповідна справа на Сумщині : Тези доповідей наукової конференції. — Суми, 1994. — С. 12–14.

5. *Борейко, В. Е.* История заповедного дела в Украине. — Київ, 1995. — 183 с.
6. *Браунер, А.* Об охране природы // Український мисливець та рибалка. — 1927. — № 12. — С. 30–37.
7. *Васильченко, С.* О наших заказниках // Український мисливець та рибалка. — 1928. — № 2. — С. 24–25.
8. *Генерозов, В. Я.* «Разведение диких уток» // Украинский охотник и рыболов. — 1925. — № 2. — С. 9–15.
9. *Громов, В.* Заказники // Український мисливець та рибалка. — 1927. — № 6. — С. 12.
10. *Гудимович, П.* Заповідник «Кільчень» // Радянський мисливець та рибалка. 1928. — № 47. — С. 9.
11. *Дендрино, Я.* Одещина оголошує заказники // Радянський мисливець та рибалка. — 1928. — № 11 (61). — С. 8.
12. *Державний архів Івано–Франківської області*, ф. р–295, оп. 6, спр. 2649. арк. 98–111.
13. *Доброчаєва, Д. М., Лялицька, С. Д., Пархоменко, В. В. та ін.* По заповідних місцях України. — Київ : Вид–во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1960. — С. 46.
14. ЗП УРСР 1978 р. — № 8. — С. 68.
15. *Климов, А. В., Подоба, И. М., Нефедова, О. Н. та ін.* Состояние и основные направления развития природно-заповедного фонда Сумской области // Заповідна справа на Сумщині : Тези доповідей наукової конференції. — Суми, 1994. — С. 8–10.
16. *Костюченко, А.* Заказник Обиточенская коса // Украинский охотник и рыболов. — 1926. — № 10. — С. 6–8.
17. *Кудрявцев, Ю.* Наші мисливські заказники // Охрана природы. — 1928. — № 4. — С. 16–19.
18. *Плавневий.* Стан заказників на Херсонщині // Український мисливець та рибалка. — 1931. № 7. — С. 25–26.
19. *Попович, С., Устименко, П.* Резервування лісових екосистем на західному і центральному Поліссі // Ойкумена. — 1995. — № 1–2. — С. 17.
20. *Порядок погодження, затвердження і державної реєстрації заповідних об'єктів.* РСТ УССР 1745–76. Издание официальное. Республиканский стандарт УССР. — Київ, 1977. — 22 с.
21. *Постанова Уряду УРСР від 28 січня 1972 р.* «Про заходи по розширенні мережі державних заповідників і поліпшенні заповідної справи».
22. *Протоколи і Постанови попередньої наради природників України від 3–6 серпня 1918 року.* Київ : Друкарня УНТ. — 1918. — С. 1–56.
23. *Стеценко, М. П., Андрієнко, Т. Л., Клестов, М. Л. та ін.* Актуальні питання розвитку заповідної справи в Україні // Оптимізація природно-заповідного фонду України / Інститут зоології НАНУ. — Київ, 1994. — Вип. 1. — С. 3–10.
24. *Ткаченко, В. С., Генов, А. П.* Заказна охорона степової рослинності // Збереження степів України : Матеріали міжнародної конференції «Збереження останніх залишків степової рослинності України шляхом заповідання та режим її охорони», присвяченої 75–річчю відділень Українського степового заповідника «Хомутовський степ», «Кам'яні могили», «Михайлівська цілина» та 40–річчю утворення заповідника (27–29 травня 2002 р., с. Хомутове). — Київ : Академперіодика, 2002. — 164 с.
25. *Хоменко, В. Н.* Проблемы сохранения геофонда почвенной фауны в заповедниках степной зоны // Заповідна справа на Сумщині : Тези доповідей наукової конференції. — Суми, 1994. — С. 23–25.
26. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*, ф. 2, оп. 7, спр. 2099, арк. 140–142.
27. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*, ф. 27, оп. 17, спр. 13265, арк. 59.
28. *Шалит, М.* Заповідники та пам'ятки природи України. — Харків, 1932. — 75 с.
29. *Шамраев, К.* К больному вопросу // Украинский охотник и рыболов. — 1926. — № 2. — С. 6–7.
30. *Шарлемань, М.* Закладаймо ловецькі заповідники! // Вісті природничої секції Українського Наукового товариства. — 1918/1919. — Том 1, число 2. — С. 58.
31. *Шарлемань, М.* Заповідники для охорони дичини // Вісті природничої секції Українського наукового товариства. — 1918/1919. — Том 1, число 3/4. — С. 119.
32. *Шарлемань, М.* Охрана природы на Україні // Пролетарська правда. — 1927. — 17 листопада, № 262 (1875). — С. 14–15.
33. *Шарлемань, М.* Охрана природы та збирання відомостей про тварин «пам'ятки природи» // Вивчаймо природу краю. Збірник статей про методи вивчання природи та збирання колекцій. — Київ, 1932. — С. 105–112.
34. *Шарлемань, М.* Охороняйте рідну природу! — Харків, 1918. — 32 с.
35. *Штамм, А.* Охрана природы и организация заповедников // Украинский охотник и рыболов. — 1926. — № 10. — С. 8–9.
36. *Штильмарк, Ф.* Заповедники и заказники: проблемы сегодняшние и будущие // Охотничьи просторы. — 1978. — № 35. — С. 36.
37. *Ющенко, А. К., Молчанов, Е. Ф.* Методические рекомендации по выявлению, изучению и обоснованию заповедания ценных природных комплексов и объектов. — Ялта, 1982. — 42 с.
38. *Ющенко, О. К., Головач, І. К.* Сучасна мережа природоохоронних територій УРСР / Природоохоронні території Української РСР ; під ред. Д. І. Проценка. — Київ : Урожай, 1983. — 176 с.
39. *Ющенко, О. К.* Нова класифікація заповідних територій України // Рідна природа. — 1972. — № 3. — С. 35–36.

Як українські заказники стали «заповідними». — **Васильюк, О. В.** — Категорія природоохоронних територій «заказник» виникла, починаючи з 1921 року з метою поліпшення «запасів» дичини, риби та лікарських рослин в природних угіддях. І лише з 1978 року заказники були долучені до складу категорій природно-заповідного фонду. При цьому, починаючи з 1921 р., окремі природоохоронці, зокрема М. Шарлемань, прогнозували, що заказники стануть першим етапом до створення потужної мережі природоохоронних територій. У статті подано результати аналітичного дослідження походження сучасної категорії природно-заповідного фонду «заказник». Аналізується наслідки зміни господарської функції заказників на природоохоронну. Розкривається роль заказників у формуванні природоохоронного світогляду населення України у ХХ ст. Також розкриваються сучасні проблеми заказників як категорії природно-заповідного фонду.

Ключові слова: заповідна справа, охорона природи, заказники, Микола Шарлемань, історія заповідної справи

Как украинские заказники стали «заповедными». — **Васильюк, А. В.** — Категория природоохранных территорий «заказник» возникла, начиная с 1921 года, с целью улучшения «запасов» дичи, рыбы и лекарственных растений в природных угодьях. И только в 1978 заказники были включены в состав категорий природно-заповедного фонда. При этом, начиная с 1921 г., отдельные экологи, в частности Н. Шарлемань, прогнозировали, что заказники станут первым этапом к созданию мощной сети природоохранных территорий. В статье представлены результаты аналитического исследования происхождения современной категории природно-заповедного фонда — «заказник». Анализируются последствия изменения хозяйственной функции заказников природоохранной. Раскрывается роль заказников в формировании природоохрannого мировоззрения населения Украины в ХХ в. Также раскрываются современные проблемы заказников как категории природно-заповедного фонда.

Ключевые слова: заповедное дело, охрана природы, заказники, Николай Шарлемань, история заповедного дела.

Адреса для зв'язку: Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України; вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01030 Україна; e-mail: vasyliuk@gmail.com